

В. А. ПРОНЬКО (Москва)

Угорщина. Трагедія 1956 р.

Події, що відбулися восени 1956 р. в Угорщині, залишили глибокий слід в історії післявоєнної Європи. Вони відобразили складні проблеми й суперечності реалій, зумовлених епохою “холодної війни”, і викликали широкий резонанс у всьому світі.

Відтоді минуло чотири десятиліття, за які створено солідну історіографію питання. Однак література, що була опублікована по гарячих слідах цих подій, а також та, яка виходила до кінця 80-х років, має тенденційний характер. Це пояснюється передусім політичними умовами, в яких працювали дослідники, відсутністю доступу до важливих архівних документів, існуванням ідеологічного табу та жорсткою державною цензурою. Тому до недавнього часу в радянській і угорській літературі події 1956 р. в Угорщині оцінювалися тільки з “погоджених” партійних позицій.

На рубежі 90-х років в СРСР, а потім і в Росії з’явилися нові праці, автори яких усунули чимало “перекосів”, що мали місце в попередніх дослідженнях, і більш об’єктивно висвітлили розвиток ситуації в Угорщині до і після повстання, в тому числі в критичні дні кінця жовтня — початку листопада 1956 р.¹

Важливим кроком у ліквідації “білих плям” в історіографії тих подій стала передача угорському уряду в листопаді 1992 р. Президентом Російської Федерації Б. Єльциним комплексу секретних документів. Через три місяці вони були видані в Будапешті у двох збірниках: “Досьє Єльцина. Радянські документи про 1956 р.” та “Невідомі сторінки історії 1956 р. Документи з колишнього архіву ЦК КПРС”. Незабаром ці матеріали було опубліковано і в Москві.

Архівні документи і новітня історіографія дозволяють більш глибоко проаналізувати механізм спроб кремлівського керівництва щодо політичного врегулювання кризи, яка назріла в Угорщині, розкрити особливості збройного втручання СРСР і показати реакцію на це світової громадськості.

* * *

Як відомо, наслідком діяльності групи колишніх комінтернівських функціонерів на чолі з М. Ракоші, які повернулися в Угорщину з московської еміграції, були серйозні прояви суспільно-політичної кризи в країні. Вони виявлялися в незадоволенні громадськості владою, її репресивними методами управління державою, копіюванням досвіду СРСР. Керівництво КПРС, стривожене назріванням суспільного конфлікту в Угорщині, в 1953 р. запропонувало Ракоші відмовитися від поста глави уряду, але залишитися першим секретарем ЦК УПТ. За рекомендацією з Москви, прем’єр-міністром було призначено І. Надя.

В результаті рішень червневого (1953 р.) пленуму ЦК УПТ у суспільному житті Угорщини з’явилися перші ознаки “відлиги”. Почалася реабілітація незаконно засуджених, активізувалася діяльність громадських організацій.

Однак ці процеси не могли розгорнутися на повну силу. Використовуючи економічні труднощі, що мали місце на шляху до ринкових форм господарювання, який тільки розпочався і був непослідовним, Ракоші та його оточення вдалися до контрманевру. Прем’єр-міністра було звинувачено “у серйозному порушенні принципу колегіальності”. Це призвело до поляризації сил, що проявилася у протистоянні реформаторів і консерваторів, протистоянні прихильників демократії і диктатури, в суперництві між Надем і Ракоші². У квітні 1955 р. Надя було знято з поста

прем'єр-міністра, а в грудні виключено з партії³. Настало нове "похолодання". Однак спроби відродити попередні методи управління країною викликали зростання опору. На підтримку реформ активно виступила інтелігенція. В партії навколо виключеного з її рядів Надя, який домагався своєї політичної реабілітації, сформувалась опозиція партійним лідерам, що дискредитували себе у суспільстві⁴.

Посол СРСР в Угорщині Ю. В. Андропов періодично інформував Москву про загострення обстановки в країні. Так, у телеграмі з Будапешта від 29 квітня 1956 р. він підкреслював, що "правим опортуністам і ворожим елементам в результаті демагогії й провокацій вдалося створити у частини робітників таке уявлення, що керівництво УПТ у теперішньому його складі не забезпечує належним чином втілення в життя рішень XX з'їзду в Угорщині через те, що частина старих членів Політбюро нібито чинить опір цим рішенням, а молоді товариші не можуть проводити цю роботу внаслідок своєї недосвідченості. Вказане уявлення дуже шкодить авторитету Політбюро в очах партійного активу і частини робітників"⁵.

Аргументувавши свою думку щодо виникнення загрози для єдності керівництва партією і країною, Андропов запропонував: "незважаючи на те, що друзі не просять нашої поради по цьому питанню..., переговорити з ними про це, відверто висловивши нашу тривогу..."⁶.

Реакцією на цю інформацію була постанова президії ЦК КНРС від 3 травня, згідно з якою М. А. Сулову доручалося "більш детально вивчити ситуацію в Угорщині"⁷.

Сулов, відвідавши Будапешт, переконався, що політична ситуація в країні дійсно напружена. При цьому, як він помітив, серед нетехнічної інтелігенції, частини працівників партійного апарату, в тому числі й ЦК, а також "серед реабілітованих за останні два роки комуністів, які складають значну групу колишніх керівних працівників, поширилося незадоволення теперішнім керівництвом ЦК УПТ. У самому ЦК... є група прихильників Надя Імре, група не найкращих колишніх соціал-демократів, а також група політично незрілих і безпринципних працівників"⁸.

З метою вплинути на прийняття рішень по зміцненню існуючої влади в Угорщині президія ЦК КНРС направила до Будапешта А. І. Мікояна. На зустрічі, що відбулася 13 липня, угорські лідери сповістили його про стан справ, "визнавши внутрішньополітичну обстановку в країні як дуже складну й гостру"⁹. Мікоян зробив висновок, "що досягнення єдності в керівництві партії, а також відновлення довіри у членів ЦК до Політбюро прямо упирається в питання про перебування т. Ракоші на посту першого секретаря ЦК УПТ", і запропонував останньому подати у відставку і тим самим забезпечити "партії збереження свого керівництва й полегшити розгром опозиційних та ворожих елементів"¹⁰. Угорські лідери зраділи такому вирішенню питання, а сам Ракоші зауважив, що, ставлячи інтереси партії понад усе, "він готовий подати у відставку і вважає такий захід правильним"¹¹.

На завершення зустрічі відбувся обмін думками щодо можливої кандидатури на пост першого секретаря ЦК. Проте однасторонності в цьому питанні не було досягнуто.

Того ж дня відбулося засідання Політбюро ЦК УПТ, на якому виступив А. Мікоян¹².

Одним з ключових моментів промови Мікояна було викриття причин, що викликали ускладнення ситуації в Угорщині. На його думку, до них належали: "тиск з боку ворожих елементів"; "зростання впливу ворогів і опортуністів на маси", втягнення їх у "боротьбу за повалення керівництва партії"; сформування в країні "паралельних центрів з ворожих елементів, які діють зухвало й самовпевнено"; діяльність гуртка ім. Шандора Петефі, що "став активно діючим організаційним й ідеологічним центром"; значний вплив правих елементів, що орієнтуються на

І. Надя й “отруюють своєю ідеологією партійних товаришів”. До інших обставин, що загострили обстановку в країні, як вважав Мікоян, слід було віднести слабку дисципліну в Центральному комітеті партії, а також той факт, що “багато комуністів, особливо інтелігентів, розчинилися в дрібнобуржуазному середовищі, опозиційно настроєному до уряду”¹³. За його пропозицією, на цьому засіданні було розглянуте питання про відставку Ракоші з поста першого секретаря й члена Політбюро ЦК УПТ.

Зміна політичних фігур в угорському керівництві сталася через кілька днів. На пленумі ЦК УПТ, що відбувся 18 липня, було прийнято відставку Ракоші, який одразу ж разом з дружиною, радянською громадянкою Ф. Ф. Корніловою, виїхав до СРСР на лікування¹⁴. Першим секретарем ЦК УПТ обрали його вірного соратника Е. Гере, який разом з ним був винний у проведенні згубної економічної політики та репресіях кінця 40-х — початку 50-х років. До складу центрального керівництва ввійшли чотири нових члени, в тому числі Я. Кадар, та два кандидати, а в ЦК було кооптовано 14 членів і кандидатів¹⁵. Однак ці зміни, як з'ясувалося згодом, були лише тактичною комбінацією, яка мало що змінювала по суті.

Отже, як видно з вищесказаного, політичні і державні лідери Радянського Союзу не тільки мали інформацію про складну ситуацію в Угорщині, а й використовували адекватні, як їм здавалося, заходи по її стабілізації. При різкому загостренні обстановки вони не виключали й більш жорсткі дії, а саме — демонстрацію воєнної сили.

З цією метою ще напередодні липневого пленуму ЦК УПТ Ю. В. Андропов, інформуючи командування Особливого корпусу про внутрішньополітичну обстановку в країні, підкреслив, що угорське керівництво може найближчим часом попросити військову допомогу¹⁶.

А буквально через кілька днів з Москви надійшло розпорядження Генерального штабу про підготовку плану дій військ Особливого корпусу по підтриманню громадського порядку в Угорщині, зокрема в Будапешті. До плану було додано перелік важливих об'єктів столиці, які мали охоронятися радянськими частинами.

Відповідно до плану, підтримання порядку в Будапешті покладалося на 2-у гвардійську механізовану дивізію (командир — генерал-майор С. В. Лебедев). З'єднання мало вирушити з району Кечкемет і взяти під охорону об'єкти столиці, 17-а гвардійська механізована дивізія (командир — генерал-майор А. В. Кривошеев) основними силами повинна була прикрити кордон з Австрією і підтримувати громадський порядок у пунктах своєї постійної дислокації. Частини дивізії, що розмістилися в Хаймашкере, становили резерв і призначалися в основному для використання в Будапешті. Авіаційні дивізії, зенітно-артилерійські, інженерні та інші спецчастини Особливого корпусу повинні були підтримувати порядок у пунктах постійної дислокації, а також утримувати й обороняти свої військові містечка, аеродроми, склади та інші об'єкти¹⁷.

У спеціальній інструкції вказувалися порядок дій військ у місті, завдання по охороні й захисту об'єктів, порядок взаємодії з угорськими частинами, а також засоби підтримання зв'язку з їх командирами і місцевими органами влади. Окремо говорилося про випадки, коли дозволялося застосовувати зброю. План, затверджений командиром Особливого корпусу, дістав умовну назву “Компас”¹⁸.

В середині жовтня радянське посольство передало в Москву тривожну інформацію, в якій повідомляло, що “внутрішньополітична обстановка в Угорщині різко погіршилася, і тепер уже мова йде про серйозне становище не тільки в партії, а й в країні в цілому... Якщо 3-4 місяці тому невдоволення висловлювала тільки інтелігенція”, то тепер ці настрої починають проникати в середовище робітників, не кажучи вже про селянство, яке ... вимагає “розпуску виробничих кооперативів”¹⁹.

Крім того, “нездорові настрої стали поширюватися серед частини працівників держбезпеки та ряду керівних армійських працівників, які виступають проти керівництва партії”²⁰.

Становище в Угорщині значно ускладнилося. На думку першого секретаря ЦК УПТ, “реакція, спекулюючи на економічних і, головним чином, політичних труднощах, знову підняла голову”, по суті зімкнувшись з опозиційними елементами всередині партії. Гере вважав, що опозиціонери стали діяти “особливо зухвало” після перепоховання 6 жовтня останків реабілітованого Ласло Райка²¹.

Противники правлячого режиму рішуче вимагали повернення І. Надя в Політбюро, притягнення до судової відповідальності Ракоші та його соратників і виведення з керівництва партії членів Політбюро старого складу, винних у репресіях, а також недосвідчених і неавторитетних працівників з числа молодих.

Бесіда з Е. Гере підтвердила інформацію Ю. В. Андропова. Перший секретар ЦК УПТ висловив підозру, що Надь, повернувшись у Політбюро, “може стати господарем становища”, оскільки “його політика “передішки” в розвитку промисловості, удаваний демократизм та антикооперативні настрої досить популярні в партії”. Далі він підкреслив, “що ті сили, які хочуть відірвати Угорщину від СРСР і всього соціалістичного табору, використовують у своїх цілях Надя... Якщо Надь дістане можливість здійснити свою політику, ... в Угорщині найближчим часом можуть відбутися такі зміни, внаслідок яких її суспільний і державний лад буде схожий на соціалістичний ще менше, ніж це має місце в Югославії”²².

На питання, як перший секретар та інші члени Політбюро думають долати наявні труднощі, Гере відповів, що “вони не бачать виходу із становища, яке склалося”²³. Висновок Андропова був однозначним: “Якщо наші друзі і далі вестимуть таку ж непротивленську політику, поява Імре Надя, як керівника партії і країни, уявляється справою майже можливою”²⁴.

23 жовтня в атмосфері суспільного вибуху, що назривав, і під впливом польських подій у Будапешті відбулася 200-тисячна демонстрація, в якій взяли участь представники майже всіх верств населення. Вона розпочалася під гаслами національної незалежності, демократизації, цілковитого виправлення помилок керівництва Ракоші, притягнення до відповідальності винних за репресії. Демонстранти вимагали також негайного скликання партз’їзду, призначення Надя прем’єр-міністром, виведення радянських військ з Угорщини, зруйнування пам’ятника Сталіну.

Власті розгубилися. В ході перших сутичок з силами охорони правопорядку характер маніфестації змінився: з’явилися антиурядові гасла. Гере по телефону звернувся до уряду СРСР з проханням ввести в Будапешт радянські війська, що знаходилися в Угорщині. У зверненні до народу по радіо він кваліфікував те, що відбувалося, як контрреволюцію.

Увечері почалося повстання. Демонстранти захопили радіоцентр, ряд воєнних і промислових об’єктів. В Угорщині було оголошено надзвичайний стан.

Вночі пленум ЦК УПТ створив новий уряд на чолі з І. Надем, який був присутнім на засіданні ЦК і не заперечив проти запрошення радянських військ. Проте наступного дня, коли війська ввійшли в столицю, він відхилив прохання посла СРСР підписати відповідне звернення. Цю місію виконав колишній глава уряду Хегедюш. У зверненні говорилося: “Від імені Ради Міністрів Угорської Народної Республіки прошу уряд Радянського Союзу надіслати на допомогу радянські війська в Будапешт для ліквідації заворушень, що виникли у Будапешті, швидкого відновлення порядку і створення умов для мирної творчої

праці". Лист, на якому була поставлена дата — 24 жовтня, надійшов у Москву тільки через чотири дні²⁵.

Керівництво СРСР відреагувало на дзвінок Гере негайно й рішуче. О 23-ій годині 23 жовтня начальник Генерального штабу маршал В. Д. Соколовський віддав командирі Особливого корпусу розпорядження про введення в дію плану "Компас". З'єднання й частини розпочали 75—120-кілометровий марш²⁶. Розрахунок був зрозумілий: демонстрація сили.

В угорському міністерстві оборони, в приміщенні якого розмістився командний пункт Особливого корпусу, панували нервозність і безладдя. Надходили найсуперечливіші відомості про дії угорських частин і поліції. Міністр оборони І. Бата і начальник генерального штабу Л. Тот були в паніці. У Будапешті на той час знаходилося близько 7 тис. угорських солдатів і 50 танків, розосереджених по багатьох об'єктах. При цьому ніхто не знав дислокацію і чисельність сил, що перебували в тому чи іншому районі²⁷.

Обстановка в Будапешті потребувала уточнення введеного в дію плану "Компас". Радянське військово командування вже не розраховувало на взаємодію й допомогу угорських силових структур. Передусім треба було очистити від озброєних груп захоплені ними об'єкти, взяти намічені пункти під охорону і роззброїти повстанців у центрі столиці. При вході в місто армійські колони були обстріляні, натовпи народу закидали камінням військові машини, що проїжджали вулицями. Однак частини корпусу зброю не застосовували.

За розпорядженням міністра оборони СРСР маршала Г. К. Жукова, в бойову готовність були приведені ще дві дивізії: 128-а гвардійська стрілецька Прикарпатського військового округу та 3-я механізована зі складу окремої механізованої армії, що була дислокована в Румунії. В ніч на 24 жовтня ці з'єднання ввійшли на територію Угорщини (у перекладі опублікованих документів на англійську мову допущено помилку, внаслідок чого з тексту виходить, що в Угорщину вторглося 167 радянських з'єднань, у тому числі 128 стрілецьких дивізій і 39 механізованих)²⁸. Згідно "з рішенням уряду СРСР про подання допомоги уряду УНР у зв'язку з політичними заворушеннями, що виникли в країні", Міністерство оборони Радянського Союзу привело в дію лише п'ять дивізій сухопутних військ. В них налічувалося 31 550 чоловік особового складу, 1130 танків та САУ, 615 гармат і мінометів, 185 зеніток, 380 бронетранспортерів, 3830 автомашин. Водночас були приведені в бойову готовність чотири авіаційних дивізії (159 винищувачів і 122 бомбардувальники)²⁹. Винищувальна авіація прикривала війська на марші, а бомбардувальна, готова до виконання наказу, знаходилася на аеродромах.

24 жовтня до Будапешта прибули члени президії ЦК КПРС А. І. Мікоян, М. А. Сулов, а також голова КДБ при Раді Міністрів СРСР І. А. Серов і заступник начальника Генерального штабу генерал армії М. С. Малинін. Основну увагу вони зосередили на кадрових перестановках в угорських керівних органах, а також на арештах "підбурювачів і організаторів заворушень"³⁰.

Вранці наступного дня до Будапешта підійшла 33-я гвардійська механізована дивізія (командир — генерал Г. І. Обатуров), а ввечері — 128-а гвардійська стрілецька дивізія (командир — полковник Горбунов). З'єднання, що здійснили марш з Румунії і Закарпаття, ввійшли до складу Особливого корпусу. Загальна чисельність військ, що діяли в Будапешті, була доведена до 20 тис. чоловік³¹.

А в цей час орган ЦК КПРС газета "Правда" опублікувала таку версію подій: "Вчора пізно ввечері (24 жовтня) підпільні реакційні організації зробили спробу викликати в Будапешті контрреволюційний заколот проти народної влади. Ця ворожа авантюра готувалася протягом трива-

лого часу, причому сили зарубіжної реакції систематично підбурювали антинародні елементи до виступів проти законної влади.

Ворожі елементи використали студентську демонстрацію, що відбулася вчора в столиці, як привід для виведення на вулиці міста заздалегідь підготовлених ними груп, що утворили ядро заклоту. Вони використали агітаторів, які, сіючи в народі сум'яття, прагнули викликати масові заворушення..."³².

Через дві доби було сформовано національний уряд на чолі з Надем. Першим секретарем УПТ замість Гере, який подав у відставку, став Кадар. У Мікояна і Суслова склалося враження, що нове керівництво Угорщини "надійне і в розумінні громадськості більш авторитетне"³³.

В угорській провінції обстановка теж була неспокійною. З огляду на це Кадар поставив перед представниками СРСР питання про збільшення кількості радянських військ на території країни і почув у відповідь: "...скільки потрібно, стільки й буде"³⁴. Як доповідали в Москву Мікоян і Суслов, угорське керівництво дуже цьому зраділо³⁵.

Події в Угорщині розвивалися з карколомною швидкістю, тому в урядових колах країни не було єдності в багатьох питаннях. Частина угорської армії, займаючи очікувальну позицію, не чинили опору повсталим. Багато нервозності вносили передачі радіостанцій "Вільна Європа" і "Голос Америки". Голова КДБ СРСР Серов інформував, що в окремих містах населення, захопивши тюрми, звільнило понад 8000 ув'язнених, які відбрали зброю у працівників охорони, а боєприпасами забезпечили себе, нападаючи на військові склади; в ряді великих районів країни "населення гостро збуджене... озброєні особи розшукують по квартирах комуністів і розстрілюють їх". Керівник КДБ також повідомляв, що "у зв'язку з рішенням уряду про ліквідацію органів держбезпеки серед оперативного складу настрій підупав і агентурна робота по виявленню організаторів виступу, яка вже розгорталася, припинилася"³⁶.

Дійсно, назване рішення деморалізувало практично всіх працівників держбезпеки Угорщини. Так, начальник військ МВС Орбан заявив радянському раднику, що "...збере офіцерів і буде пробиватися до Москви"³⁷. Колишній заступник міністра внутрішніх справ Декан, побоюючись розправи над працівниками органів та їх сім'ями, вирішив "створити загін із співробітників і зі зброєю рушити до радянського кордону", а якщо до нього не зможе дійти, "партизанити в підпіллі і бити ворогів"³⁸. На той час обласне управління держбезпеки міста Сабольч уже виїхало в Румунію, а працівники Дебреценського управління підійшли до радянського кордону в районі Ужгорода і звернулися до прикордонників з проханням пропустити їх на територію СРСР. Великі групи працівників держбезпеки сконцентрувалися і на кордоні з Чехословаччиною.

28 жовтня І. Надь виступив по радіо і підкреслив, що уряд засуджує сприймання нинішнього народного руху як контрреволюцію, а також заявив, що "радянські війська починають повертатися на свої бази". Після цього вимога негайного виведення радянських військ з Будапешта і всієї території Угорщини набула ще більш рішучого характеру³⁹.

Правлячі кола західних держав пильно стежили за розвитком угорських подій і вдавалися до відповідних заходів, щоб привернути до них увагу світової громадськості. Добитися цього їм почасти вдалося. 28 жовтня у Нью-Йорку розпочала свою роботу Рада Безпеки ООН. Одним з центральних питань, що розглядалися на ній, були вимоги США, Англії і Франції про включення в програму роботи Ради пункту "Ситуація в Угорщині". Радянський Союз виступив категорично проти цього. Однак більшістю голосів його протест було відхилено (10 листопада). Ге-

неральна Асамблея 53 голосами включила "угорське питання" в порядок денний своєї XI сесії. 9 делегацій, у тому числі й СРСР, голосували проти, 8 — утримались⁴⁰.

Тимчасом уряд Надя продовжував наполягати на негайному виведенні радянських військ із столиці Угорщини, а Мікоян і Суслов дедали більше схилилися до воєнного вирішення "угорської проблеми". У донесенні в Москву від 30 жовтня вони повідомляли про дальше погіршення політичної обстановки як у цілому по країні, так і в Будапешті, що виявлялося в безпорадності керівних органів партії, розпаді партійних організацій, захопленні ворожими елементами приміщень державних установ, партійних комітетів, розправах над комуністами та їх сім'ями, у простоюванні підприємств і залізниць, невиході антиконтрреволюційних газет, в очікувальній позиції угорської армії і зменшенні довіри до радянських офіцерів з боку їх угорських колег.

Наставники з Москви рекомендували продовжувати ескалацію радянських військ поблизу угорського кордону, а також наполягали на необхідності "негайного прибуття до Угорщини тов. Конєва"⁴¹.

Увечері 31 жовтня розпочалося виведення військ з Будапешта. До кінця дня всі радянські з'єднання і частини зосередилися в 15—20 км від столиці Угорщини. Штаб особливого корпусу розмістився на аеродромі в Текелі, в місці базування однієї з його авіаційних частин.

У Москві також панувало напруження — тут шукали вихід з обстановки, що склалася. Оцінювалася вона однозначно. М. С. Хрущов був переконаний у тому, що країни блоку НАТО спрямовують усі зусилля на те, "щоб розпалити боротьбу, розпочати громадянську війну, ліквідувати революційні завоювання, повернути Угорщину на капіталістичні рейки". Він вважав, що місія СРСР полягає у "підтриманні прогресивних рухів, допомозі народам у переході від капіталізму до соціалізму"⁴². Радянське керівництво, прогножуючи подальший розвиток подій, дійшло висновку: якщо перемаже контрреволюція і НАТО увійде в розташування соціалістичних країн, тобто проникне на територію Угорщини, то виникне загроза Чехословаччині, Югославії, Румунії і безпосередньо Радянському Союзу.

Рішення, які визначили подальший хід подій, було прийнято в останній день жовтня на засіданні президії ЦК КПРС, що проходило під головуванням М. С. Хрущова. Міністру оборони СРСР була дана вказівка "розробити відповідний план заходів щодо подій в Угорщині і доповісти ЦК КПРС". Прийняте рішення про великомасштабне застосування воєнної сили Хрущов, Молотов і Маленков повинні були погодити з лідерами Польщі та Югославії⁴³.

Керівники ЦК КПРС надіслали генеральному секретарю компартії Італії П. Тольятті телеграму, в якій поінформували його про "оцінку становища в Угорщині та тенденцій розвитку угорського уряду", а також підкреслили, що "вони не миритимуться з поворотом подій в бік розгугу реакції"⁴⁴.

Щоб заручитися підтримкою своїх союзників в акції збройного втручання, радянські лідери провели зустрічі з керівниками соціалістичних держав. Перша така зустріч відбулася з китайським представником Лю Шаоці — другою особою після Мао Цзедуна. Вона проходила в ніч на 1 листопада на колишній сталінській дачі у Волинському. Лю Шаоці не заперечував проти прийнятого радянським урядом рішення. Його поведінка свідчила, що Китай не хоче втручатися в європейські справи⁴⁵.

Того ж дня, коли в Москву надійшло повідомлення про рішення угорського уряду вийти з Організації Варшавського договору і його звернення до ООН з проханням захисту, М. С. Хрущов зустрівся на прикордонному аеродромі в районі Бреста з В. Гомулкою та Ю. Циранкевичем. Керівники Польщі погодилися з необхідністю збройного втручання в обстановку, що склалася в Угорщині⁴⁶.

Наступна зустріч була намічена в Бухаресті. Туди прибули президент Чехословаччини А. Новотний і перший секретар болгарської компартії Т. Живков. Румунську сторону представляв Г. Георгіу-Деж. Діставши схвалення запланованих дій, радянські керівники мали намір здійснити найважчий крок — спробувати схилити на свій бік Й. Броз Тіто, який відпочивав у той час на острові Бріоні.

Бріонська зустріч показала однаковість обох сторін в оцінці ситуації в Угорщині. Тіто також був стривожений переходом від однопартійної системи до коаліційного управління, що почався в сусідній державі. Він погодився з Хрущовим у тому, що Надь фактично “розчистив дорогу контрреволюції” і поставлені під загрозу завоювання соціалізму роблять необхідним збройне втручання СРСР⁴⁷.

2 листопада в Сольнок прибув маршал І. С. Конев, на якого покладався керівництво діями радянських військ в Угорщині за планом операції “Вихор”. Сюди для одержання бойового завдання було викликано командира Особливого корпусу генерала П. Н. Лашенка.

А в цей час навколо Будапешта повстанці створювали оборонний пояс. Збройні загони займали найважливіші об’єкти, на вулицях патрулювали наряди військовослужбовців і національної гвардії. Чисельність особового складу угорських частин у столиці досягла 50 тис. чоловік. Крім того, понад 10 тис. чоловік входило до національної гвардії, озброєних груп та загонів. У повстанців було близько 100 танків.

Завдання Особливого корпусу полягало в розгромі супротивних сил і відновленні “порядку” в Будапешті. Ті частини угорської армії, які чинитимуть опір, вимагалось роззброїти⁴⁸. Завдання по наведенню порядку в інших містах і районах Угорщини покладалися на 38-у загальновійськову та 8-у механізовану армію Прикарпатського військового округу.

Готовність до дій визначалася на кінець 3 листопада. Її початком був сигнал “Грім”. У спеціальних передових загонах знаходилися співробітники КДБ СРСР, які мали заарештувати уряд І. Надя та керівників збройного повстання⁴⁹.

Щоб угаїти підготовку операції, в Текеле тривали переговори про виведення радянських військ з Угорщини, але 4-го листопада, о 1-ій годині 30 хвилин ночі, голова КДБ СРСР Серов і його група заарештували угорську урядову делегацію⁵⁰.

Серед цих заходів невинуватою була й поява увечері 1 листопада у штабі Особливого корпусу Я. Кадара, якого літаком доставили в Москву. А 3 листопада тут уже було визначено склад нового угорського уряду, до якого разом з Кадаром (прем’єр-міністр) і Мюнїхом (заступник прем’єр-міністра, міністр збройних сил і держбезпеки) мали ввійти ще 6 чоловік. Вранці наступного дня на хвилі радіостанції м. Сольнок (100 км від Будапешта), де знаходилася ставка І. С. Конєва, було передано текст звернення Угорського революційного робітничо-селянського уряду до свого народу⁵¹.

У зверненні говорилося, що угорське керівництво в інтересах своїх співгромадян, робітничого класу, батьківщини звернулося до командування радянських військ з проханням допомогти “розбити чорні сили реакції і контрреволюції й відродити народний соціалістичний устрій, відновити порядок і спокій в країні”⁵².

Перед початком операції “Вихор” до всього особового складу радянських військ, які призначалися для воєнних дій в Угорщині, було доведено наказ головнокомандуючого об’єднаними збройними силами № 1 від 4 листопада 1956 р. В ньому говорилося: “В кінці жовтня в братній нам Угорщині сили реакції і контрреволюції підняли заколот з метою знищити народно-демократичний устрій, ліквідувати революційні завоювання трудящих і відновити в ній старі поміщицько-капіталістичні порядки... Активна участь у цій авантурі колишніх хортистів веде до від-

родження в Угорщині фашизму й створює пряму загрозу нашій Вітчизні і всьому соціалістичному табору... Згідно з проханням уряду Угорської Народної Республіки..., на підставі укладеного між країнами соціалістичного табору Варшавського Договору... радянські війська починають виконувати союзницькі зобов'язання.

Завдання радянських військ полягає в тому, щоб подати братню допомогу угорському народу в захисті його соціалістичних завоювань, у розгромі контрреволюції і ліквідації загрози відродження фашизму”⁵³.

В операції “Вихор” брали участь одинадцять дивізій сухопутних військ, кілька авіаційних з'єднань, а також повітряно-десантні частини. В інформації, направленої у ЦК КПРС, міністр оборони СРСР, маршал Г. К. Жуков повідомляв, що “о 6-й годині 15 хвилин 4 листопада ц.р. радянські війська розпочали проведення операції по наведенню порядку і відновленню народно-демократичної влади в Угорщині”, що вони, діючи за заздалегідь розробленим планом, “оволоділи основними опорними пунктами реакції в провінції, якими були Дьер, Мишкольц, Дебрецен, а також іншими обласними центрами Угорщини”, що у Будапешті радянські війська, “зламавши опір заколотників, зайняли будинок парламенту, ЦР УПТ, радіостанцію”, захопили “три мости через р. Дунай... і арсенал зі зброєю та боєприпасами”. Г. К. Жуков доповідав і про те, що “увесь склад контрреволюційного уряду Імре Надя зник”, а для його затримання “ведеться розшук”⁵⁴.

До 12 години основні гарнізони угорських військ були блоковані, багато з них здалися без серйозного опору. Радянські офіцери дістали вказівку “повернути до командування угорських офіцерів, знятих заколотниками, а офіцерів, призначених замість знятих, заарештувати”. Щоб запобігти “проникненню в Угорщину ворожої агентури” і втечі ватажків заколотників з Угорщини, військами, що брали участь в операції “Вихор”, були зайняті угорські аеродроми і перекриті всі шляхи на австро-угорському кордоні.

Того дня, коли почалась операція, посол СРСР в Югославії Фірюбін повідомив з Белграда в МЗС СРСР, що Імре Надь, Санто Золтан і ще 11 угорських комуністів перебувають в югославському посольстві в Будапешті. Югославська сторона, надавши їм політичний захист, намагалась умовити І. Надя зробити заяву про те, що він “підтримує уряд на чолі з Кадаром у Сольноку”⁵⁵. Посол також передав радянському уряду прохання Й. Тіто щодо недопущення урядом Кадара “репресій проти тих комуністів, які не зразу зайняли урядову лінію в період останніх подій в Угорщині”⁵⁶.

Згідно з вказівкою з Москви, Фірюбін повідомив заступнику голови уряду Югославії Карделю позицію ЦК КПРС “відносно подальшого перебування Надя і його групи в посольстві... У зв'язку з тим, що ексцеси з ними можуть бути не тільки з боку реакції, а й з боку революційних елементів, ... і пам'ятаючи, що Угорський Революційний робітничо-селянський уряд не має сьогодні органів держбезпеки, було б доцільним доручити Надя і його групу нашим військам для передачі... уряду в Сольноку”⁵⁷. 7 листопада Кадар і члени його уряду прибули із Сольнока в Будапешт, де принесли присягу. Так було “вирішено” проблемі легітимності влади.

До 11 листопада збройний опір було зломлено не тільки в угорській столиці, а й на всій території країни. Залишки озброєних загонів пішли в підпілля, ховалися в лісах, що розкинулися поблизу Будапешта. Західні радіостанції в ті дні повідомляли, що радянські танки придушили революцію і відновили комуністичний уряд⁵⁸.

Внаслідок збройного втручання СРСР у події, що відбувалися в Угорщині в 1956 р., і в ході боротьби повстанців з відданими режиму органами безпеки держави загинуло багато її громадян. Однак у відомос-

тях щодо їх кількості багато розбіжностей. Так, за даними угорського Міністерства охорони здоров'я, що наводяться в радянських військових документах, у період боїв загинуло до 4 тис. громадян Угорщини⁵⁹. За свідченням угорської статистики, сумний результат подій з 23 жовтня по 31 грудня 1956 р. становить 21 728 чоловік, з яких 2502 — загиблих і 19 226 — поранених. Найбільші втрати припадають на Будапешт, де в жовтні загинуло 757 чоловік, листопаді — 926, грудні — 36, в січні 1957 р. — 6 чоловік⁶⁰. Нині в Угорщині офіційно стверджується, що жертв було близько 2700 громадян⁶¹.

Угорські спеціалісти спробували визначити також втрати радянської сторони. Так, на думку історика і публіциста П. Гостоні, кількість загиблих радянських військовослужбовців становить 1600, а поранених — 2 тис. чоловік⁶². Однак ці дані значно завищені. Фактично в ході придушення збройного виступу в Угорщині радянські війська втратили 2260 чоловік, з яких у боях загинуло 669 солдатів, сержантів та офіцерів, були поранені 1450 чоловік, пропав без вісті 51 військовослужбовець⁶³. Такий кривавий підсумок подій, що відбулися в Угорщині восени 1956 р.

До середини листопада в Угорщині радянськими органами безпеки було заарештовано 1372 чоловіки⁶⁴. Такі акції викликали у багатьох угорців хвилю протесту. Це турбувало й керівництво держави. Так, 14 листопада до Серова й Андропова не раз зверталися Кадар і Мюнніх з питання відправки в СРСР ешелону із заарештованою угорською молоддю, слідчі справи на яку були оформлені як на "активних учасників і організаторів збройного заколоту"⁶⁵. Під час руху ешелону заарештованим вдалося викинути записки. Про це повідомило будапештське радіо ім. Кошута. Так факт вивезення молоді став широко відомим, викликав загальний страйк угорських залізничників і знову загострив ситуацію в країні.

Мюнніх звернувся з проханням до представників Москви, "щоб командування радянських властей зробило офіційну заяву в пресі про те, що воно нікого не вивозило й не має наміру вивозити з Угорщини в СРСР"⁶⁶.

Серов аргументував те, що сталося і про що були поінформовані керівники Угорщини, відсутністю в країні "достатньо підготовленої для утримання ув'язнених тюрми, в якій можна було б забезпечити проведення об'єктивного слідства", і дав вказівку розмістити "невелику групу заарештованих у приміщенні, що знаходилося недалеко від радянсько-угорського кордону"⁶⁷.

Уряд СРСР був зацікавлений у скорішому налагодженні мирного життя в Угорщині, і 10 листопада Президія ЦК КПРС постановила відрядити до Будапешта секретарів ЦК КПРС Сулова і Арістова з групою господарських працівників⁶⁸. Через чотири дні вони вже інформували Москву про те, що "повстанські сили в Будапешті, припинивши збройний опір, ... переходять до нових методів боротьби, закликаючи робітників продовжувати загальну забастовку, а також саботувати всі заходи уряду Кадара". Крім цього, вони зазначали, що центром контрреволюції залишається Будапешт. Сулов і Арістов вважали, що не можна виключати можливість збройного виступу, оскільки вплив учасників повстання на населення столиці залишається значним. За таких умов вони "радили тов. Кадару поспішати з оформленням Угорської соціалістичної робітничої партії", щоб посилити вплив "наших друзів серед трудящих Будапешта"⁶⁹. Під час їх зустрічі з Кадаром, останній заявив про те, що "багатьох товаришів дуже хвилює питання про Надя"⁷⁰.

Переговори про долю І. Надя і групи осіб, які разом з ним знайшли захист у посольстві Югославії, велися між угорським і югославським урядами з активною участю радянської сторони до 21 листопада⁷¹.

22 листопада І. Надь і його соратники покинули посольство Югославії і одразу ж були заарештовані. В інформації, переданій наступного дня до Москви, повідомлялося: “За домовленістю з угорськими і румунськими товаришами сьогодні Імре Надь і його група відправляються в Румунію, де буде забезпечене їх подальше утримання (під необхідною охороною). Тов. Кадар продумує зараз разом з румунськими товаришами питання про те, коли і ... в якій формі опублікувати повідомлення про направлення Надя Імре і його групи в Румунію за погодженням з її урядом”⁷².

Радянське керівництво одержувало детальну інформацію про справи І. Надя та його соратників. Воно знало й про їх подальшу, на превеликий жаль, уже вирішену долю. Про це, зокрема, свідчить телеграма, надіслана з Будапешта до ЦК КПРС 26 серпня 1957 р. за підписами завідуючого відділом ЦК КПРС по зв'язках з комуністичними і робітничими партіями соціалістичних країн Ю. В. Андропова, Генерального прокурора СРСР Р. А. Руденка і заступника голови КДБ при Раді Міністрів СРСР П. І. Івашутіна. В ній повідомлялося, що в справі групи І. Надя “заарештовано 74 активних учасники контрреволюційного заклоту”, з числа яких виділено “керівне ядро змовників у кількості 11 чоловік”. Політбюро ЦК УСРП прийняло рішення провести “закритий судовий процес наприкінці вересня 1957 р.” і дало вказівку міністру внутрішніх справ, щоб у “обвинувальному висновку по справі Надя і його групи виділити 3 головних пункти обвинувачення: насильницьке захоплення влади, організація змови, спрямованої на повалення народно-демократичного устрою, і союз з імперіалістами”⁷³.

У ті трагічні дні на австро-угорському кордоні зосередилося багато добровольців, які виявили бажання пройти в Угорщину. Так, наприклад, прикордонний ресторан Ніккельсдорфа був “схожий на перевалочний пункт, куди приїжджали люди із Західної Німеччини, які розмовляли угорською мовою і були вдягнуті в американську форму..., кожний з них мав похідне спорядження”⁷⁴.

В умовах гострого протистояння між двома блоковими системами, що характерно для періоду “холодної війни”, керівники СРСР не виключали збройного втручання в угорські події з боку західних держав, незважаючи на те, що 26 жовтня 1956 р. американський президент Д. Ейзенхауер інформував М. С. Хрущова про відсутність інтересу США до даної проблеми, оскільки це “внутрішня справа радянського блоку”⁷⁵.

Аналіз документів Ради національної безпеки США дає підстави вважати, що угорські події для американського керівництва були несподіваними. Щоб подати воєнну допомогу Угорщині, США повинні були заручитися згодою своїх союзників, а ті були зайняті війною в Єгипті. Що ж до Австрії, то вона навряд чи стала б ризикувати своїм нейтралітетом, щоб пропустити через свій повітряний простір військово-транспортні літаки. За умов, коли Англія, Франція та інші держави були втягнуті в Суецьку кризу, Рада безпеки США зняла з порядку денного питання про воєнну допомогу Угорщині. Допомога Австрії у вирішенні проблеми угорських біженців — єдине, що зробили США⁷⁶.

Підсумок угорських подій було зроблено XI сесією Генеральної Асамблеї ООН. На ній 12 грудня 1956 р. більшістю держав було ухвалено резолюцію, якою засудили СРСР в “порушенні політичної незалежності Угорщини”⁷⁷.

¹ Д ю р к о Л а с л о. 1956.: Предварительное исследование и прагматическое изложение событий. Пер. с венг. // Иностранная литература. — 1988. — №№ 7, 8; Ж е л и ц к и Б. Й. Уроки современной трагедии // Иностранная литература. — 1988. — № 9; Б у р л а ц к и й Ф. Вожли и советники. О Хрущеве, Андропове и не только о них... — М., 1990; Б о ф ф а Д. История Советского Союза. — Т. 2. От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущев. 1941—1964. Пер. с итал. — М., 1990; Венгрия

1956 г. Очерки истории кризиса. — М., 1993; Хрущев С. И. Никита Хрущев: кризисы и ракеты. — Т. 1. — М., 1994; Венгрия, апрель-октябрь 1956 года // Исторический архив. — 1993. — № 4; Венгрия, октябрь-ноябрь 1956 года // Исторический архив. — 1993. — № 5; Венгрия, ноябрь 1956 года — август 1957 года // Исторический архив. — 1993. — № 6.

² Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса. — С. 29—31.

³ Там же. — С. 47.

⁴ Исторический архив. — 1993. — № 4. — С. 104.

⁵ Там же. — С. 106.

⁶ Там же. — С. 107.

⁷ Там же. — С. 108.

⁸ Там же.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

¹² Там же. — С. 113.

¹³ Там же.

¹⁴ Мусатов В. Л. СССР и венгерские события 1956 г.: Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. — 1993. — № 1. — С. 9.

¹⁵ Исторический архив. — 1993. — № 4. — С. 127—128.

Після розформування Центральної групи військ для керівництва радянськими військами в Угорщині у вересні 1955 р. було створено управління Особливого корпусу. До його складу входили чотири дивізії: 2-а і 17-а гвардійські механізовані, 195-а винищувальна авіаційна; погонно-мостовий полк, а також зенітно-артилерійські частини, частини й установи в тилу. Вони були дислоковані в містах Дьер, Сомбатхей, Керменд, Кечкемет, Сольнок, Ценглед, Дебрецен та в інших населених пунктах. У Будапешті знаходилася військова комендатура, політвідділ спецчастин, госпіталь, а в Секеш-фехерварі — Управління корпусу. Особливий корпус призначався для прикриття разом з частинами угорської армії кордону з Австрією і забезпечення комунікацій у випадку виступу радянських військ з території своєї держави. Командував Особливим корпусом генерал-лейтенант П. Н. Лашенко.

¹⁶ Малащенко Е. И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. — 1993. — № 10. — С. 23—25.

¹⁷ Там же. — С. 24—25.

¹⁸ Там же. — С. 25.

¹⁹ Исторический архив. — 1993. — № 4. — С. 131.

²⁰ Там же. — С. 134.

²¹ Там же. — С. 131.

²² Там же. — С. 132.

²³ Там же. — С. 134.

²⁴ Там же. — С. 134—135.

²⁵ Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Woodrow Wilson International Center for Scholars. Washington D. C. Spring, 1995. — P. 30.

²⁶ Малащенко Е. И. Назв. праця. — Там же. — С. 27.

²⁷ Там же. — С. 27—28.

²⁸ Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. Spring, 1995. — P. 22.

²⁹ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 135.

³⁰ Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. Spring, 1995. — P. 23—29.

³¹ Малащенко Е. И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. — 1993. — № 11. — С. 44, 46.

³² Правда. — 1956. — 25 октября.

³³ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 140; Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. Spring, 1995. — P. 30.

³⁴ Там же; Ibid.

³⁵ Там же; Ibid.

³⁶ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 143; Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. — P. 31.

³⁷ Там же. — С. 144; Ibid.

³⁸ Там же; Ibid.

³⁹ Малащенко Е. И. Назв. праця. — Там же. — С. 48.

⁴⁰ Известия. — 1956. — 30 октября; Правда. — 1956. — 11 ноября.

⁴¹ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 144—145; Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. Spring, 1995. — P. 32.

⁴² Хрущев С. Назв. праця. — С. 243.

⁴³ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 146; Cold War international history projekt. Bulletin. Issue 5, Washington D. C. Spring, 1995. — P. 32.

⁴⁴ Там же. — С. 147.

⁴⁵ Хрущев С. Назв. праця. — С. 243—245.

⁴⁶ Там же. — С. 245—247.

⁴⁷ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 158.

⁴⁸ Малащенко Е. И. Назв. праця. — Там же. — С. 50—51.

⁴⁹ Там же. — С. 34.

- ⁵⁰ Там же. — С. 35; Мусатов В. Л. Назв. праця. — Там же. — С. 19.
⁵¹ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 159.
⁵² Малащенко Е. И. Назв. праця. — Военно-исторический журнал. — 1993. — № 12. — С. 35.
⁵³ Там же. — С. 36.
⁵⁴ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 148.
⁵⁵ Там же. — С. 149.
⁵⁶ Там же.
⁵⁷ Там же. — С. 150.
⁵⁸ Малащенко Е. И. Назв. праця // Военно-исторический журнал. — 1994. — № 1. — С. 35.
⁵⁹ Мусатов В. А. Назв. праця. — Там же. — С. 18—19.
⁶⁰ Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса. — С. 163.
⁶¹ Мусатов В. Л. Назв. праця. — Там же. — С. 19.
⁶² Желички Б. Й. Венгрия 1956 года. Эволюция оценок венгерских историков. — С. 26.
⁶³ Гриф секретности снят. Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. — М. — 1993. — С. 397.
⁶⁴ Мусатов В. Л. Назв. праця. — Там же. — С. 19.
⁶⁵ Исторический архив. — 1993. — № 6. — С. 132.
⁶⁶ Там же.
⁶⁷ Там же. — С. 132—133.
⁶⁸ Там же. — С. 130.
⁶⁹ Там же. — С. 131.
⁷⁰ Там же. — С. 132.
⁷¹ Исторический архив. — 1993. — № 5. — С. 160.
⁷² Исторический архив. — 1993. — № 6. — С. 133—134.
⁷³ Там же. — С. 141.
⁷⁴ Oestreichische Volksstimme. — 3.11.1956.
⁷⁵ Желички Б. Й. Назв. праця — С. 31—34.
⁷⁶ Там же. — С. 35.
⁷⁷ Известия. — 1956. — 14 декабря.

